

Wioletta Kochmańska

ORCID 0000-0002-0099-176X

Uniwersytet Rzeszowski

CZAS *DZIKI ŻWAWIEC* – ANALIZA SEMANTYCZNA WYBRANYCH CZASOWNIKÓW RUCHU W PRZYSŁOWIACH O CZASIE

1. Wstęp

Przedmiotem rozważań w niniejszym tekście uczynię status, typologię i funkcjonowanie *czasowników ruchu*, które można odnaleźć w treści literalnej i przenośnej przysłów na temat czasu. W rozwinięciu nakreślonego pola badawczego uwzględnię kilka ważnych aspektów. Punktem wyjścia będzie wskazanie istoty i sposobu pojmowania abstrakcyjnego wskazanego powyżej pojęcia metaforycznego, więc czasu. Kilka słów uwagi poświęcę statusowi genologicznemu i funkcjonowaniu przysłów wśród użytkowników języka. Zasadniczą treść pracy stanowić będzie klasyfikacja i funkcjonalny opis wybranych czasowników ruchu, jakie można wyekscerpować z treści przysłów o czasie. W wieloaspektowym ujęciu tematu użyję kilku metod badawczych. Będzie to zatem analiza strukturalno-semantyczna, którą wykorzystam w wyborze materiałowego korpusu badań. Bibliografię przedmiotu (źródło materiałowe) stanowić będą dawne i współcześnie zebrane zbiory paremii, w tym kolekcje pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego, Oskara Kolberga, Danuty i Włodzimierza Masłowskich, Stanisława Świrki, Doroty Świerczyńskiej¹. W analizach posłużę się też semantyką kognitywną, która to metoda pozwoli na precyzyjny opis wykazanych czasowników ruchu. Status przysłowia jako tekstu o funkcji ilustracyjno-dydaktycznej w żywej mowie człowieka jest powodem uwzględnienia w punkcie widzenia pragmatyki językowej oraz językowego obrazu świata, co z kolei wymaga uzupełnienia o językową wiedzę na temat metafory i jej funkcji.

¹ Szczegółowe dane bibliograficzne załączam w *Bibliografii podmiotu*.

2. Krótko o przysłowiu

Przysłowia, stanowiące ważny sposób przekazu utrwalonych w kulturze prawd o konotacji społecznojęzykowej, funkcjonują wśród użytkowników języka przede wszystkim jako ustne realizacje [Grzmil-Tylutki 2011: 33–43]. W źródłach leksykograficznych oraz tekstach naukowych zanotowano różne definicje przysłowia. Istnienie niejednomyslności w precyzowaniu wskazanego pojęcia wynika z różnych perspektyw oglądu. W *Słowniku języka polskiego* przysłowie to „krótkie zdanie zaczerpnięte ze źródeł literackich lub ludowych i utrwalone w tradycji ustnej, wyrażające jakąś myśl ogólną: wskazówkę, przestrożę” [*Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/przys%C5%82owie.html>; dostęp: 24.05.2017]. Cytowana definicja stanowi wyraźne odwołanie do struktury gatunku i podkreśla typowe komponenty budowy syntaktycznej oraz nawiązuje do treści. Podobne stanowisko zajmuje Julian Krzyżanowski [Krzyżanowski 1969: VII–VIII]. Przysłowia zwykle wykazują ustaloną w formie prawidłowość struktury (rymowana postać zdaniowa), do czego nawiązuje potocznie utrwalone ich rozumienie: „powiedzenia, sformułowania utarte” [Szpiła 2005: 88]. W ich obrębie powtarzane są wzorce typologiczne, semantyczne, strukturalne lub leksykalne, co stanowi o zależności pomiędzy tekstem a strukturami ludzkiej pamięci [Wójcicka 2014: 36–50]. Ale syntetyczne zdanie z ułożonym w płaszczyźnie sensu morałem nie musi być przysłowiem, bowiem kryteria te spełniają np. aforyzm czy sentencja. Justyna Małek proponuje, by w delimitacji przysłów od innych podobnych gatunków wykorzystać kryterium pochodzenia literackiego lub ludowego [Małek 2012: 117]. Badaczka wskazuje też wyróżnione przez Jana Mukařovsky’ego dziewięć cech konstytutywnych, w tym: obrazowość, normatywność i zdolność do wartościowania, ponadjęzykowy zakres obowiązywania, skrótowość, stosunek wartościujący, ludowość, możliwość użycia w wielu sytuacjach, rytmiczność i tradycyjność [Małek 2012: 117]. Przywołany tok myślowy jest w wielu ujęciach styczny z arystotelejskim pojmowaniem toposu, stąd przysłowia często stają się niedyskusyjnym, ostatecznym argumentem pełniącym funkcję perswazyjną wobec odbiorcy [Ziomek 1990: 289–290]. Tym samym zyskują proveniencję retoryczną. Definicję przysłowia można odnaleźć też w *Słowniku rodzajów i gatunków literackich*, w którym przysłowie funkcjonuje w obrębie różnie nazywanych, nierozbudowanych form gatunkowych [Gazda, Tynecka-Makowska 2006: 618]. Andrzej Bogusławski podkreśla, że wśród jednostek leksykalnych mieszczą się tzw. *zwroty przysłowiowe*, które – mimo podobieństwa nazwy – przysłowiami lokowanymi w syntaktyce nie są [Bogusławski 1988: 14].

Stanisław Świrko w przedmowie do *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga datuje pierwsze polskie przysłowie (zapisane w źródłach czeskich) na początek XV wieku [Kolberg 1967: I]. Pierwszy zbiór paremii opracowany przez Jana z Koszyczek datowany jest na 1521 rok [Mosiołek-Kłosińska 2003: 8]. Jak wtedy, tak i dziś przysłowia mają strukturę dwustopniowego przekazu moralnych wzorców po-

stępowania, które ukryte są w sytuacyjnie zarysowanej scenie. Celem takiego przekazu jest przede wszystkim funkcja dydaktyczno-wychowawcza [Węgiel 2012: 269–276; Kowalikowa 2001: 112–117]. Teksty przysłów „stanowią zręczny kamuflaż ostrzejszego sądu, są eufemistycznym wyrażeniem przekonania niepopularnego lub nieakceptowanego przez daną społeczność lub adresata” [Wyżkiewicz-Maksimow 2001: 119]. Znajomość przysłów wśród użytkowników języka jest zróżnicowana, co daje podstawę wyznaczenia tzw. *minimum paremiologicznego* [Szpila 2002: 36–42]. Przysłowia są jednocześnie tekstami wykazującymi duży stopień utrwalenia i powtarzalności [Krauz 2014: 135–149], ale też bywają współcześnie rzadko aktualizowane w codziennej komunikacji [Skoczylas-Krotla 2010: 155–163, Szpila 2000: 214–224]. Częstym zjawiskiem jest przywoływanie jedynie skróconej wersji dawnych przysłów (tzw. *apokopy*) lub ich zmodyfikowanej na różne sposoby postaci². Wśród wypowiedzi dotyczących omawianego gatunku cenne uwagi o definiowaniu, źródłach, typologii, specyfice schematu kompozycji oraz analizie zawartości leksykalno-stylistycznej przekazuje Regina Wyżkiewicz-Maksimow [2012].

Przysłowia charakteryzuje łatwy odbiór, zwłaszcza że ich treść stanowi zwykle nawiązanie do różnych, ale konkretnie wyrażonych przejawów ludzkiej egzystencji [Szpila 2003], co nie jest przeszkodą w podejmowaniu przezeń trudnych tematów (w tym o czasie). Struktura fabularna przysłów, które są minimalnymi tekstami [Mosiołek-Kłosińska 2003: 5–23], winna być podstawą ponadczasowych uogólnionych prawd.

3. Status czasu w kulturze i języku

Fenomen czasu intrygował człowieka od dawna. Jest to bowiem ważny komponent ludzkiej codzienności, metafora życia, regulator postępowania człowieka, ale też sposób wyznaczania i utrwalania chwil radosnych lub smutnych. Św. Augustyn w *Wyznaniach* przyznał, że to pojęcie trudne do opisu, choć intuicyjnie łatwe do wskazania. Wyraził to w słowach: „Czymże jest czas? Jeśli nikt mnie o to nie pyta, wiem. Jeśli pytającemu usiłuję wytłumaczyć, nie wiem” [Aureliusz Augustyn z Hippony 1987: 283]. Immanuel Kant traktował czas jako czystą formę zmysłowej naoczności i zmysłu wewnętrznego oraz warunek a priori przejawiania rzeczywistości zjawisk [Kant 1957: 108–112]. Filozofowie, uznając, że czas stanowi sposób wymiernego opisu zdarzeń i stanów, definiują go jako wielkość zmiany z leksykalnymi wykładnikami w postaci przysłówków wcześniej/później lub miarę przejawów istnienia bytu [Herbut, red. 1997: 91]. Przyznają jednocześnie, że możliwość pojmowania pojęcia wykracza poza ramy

² Różne typy innowacji prezentuje M. Węgiel, analizując przysłowia występujące w literaturze [Węgiel 2012: 269–276].

współczesnej filozofii, co jest pretekstem do oddania głosu lingwistom [Stephen 1996: 162]. Publikacje słownikowe wykazują zbieżność w zawartości hasła *czas*. Zarówno *Słownik języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka [Szymczak, red. 1996: 309], *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego [Doroszewski, red. 1958: 1105–1108], jak i *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza, notują sześć znaczeń dla analizowanego leksemu. Są to odpowiednio:

1. nieprzerwany ciąg następujących po sobie chwil, ciągle trwanie [...], 2. chwila, moment, pora [...], 3. książk. a) wyodrębniony okres, chwila, pora, w której coś się dzieje lub coś jest wykonywane [...], b) okres dziejowy [...], c) stosowna właściwa pora na coś [...], 4. meteorol. sposób wyznaczania, obliczania czasu, chronologicznego uszeregowania zdarzeń [...], 5. jęz. kategoria i forma gramatyczna czasownika określająca stosunek odbywania się jakiejś czynności (zachodzenia stanu) do momentu wypowiedzi o nim [...], 6. przestarz. ‘pogoda’ [Dubisz, red. 2008: 508–509].

W słowniku PWN, dostępnym na stronach WWW, analogiczne wskazania rozmieszczone zostały w siedmiu punktach [Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/czas.html>, dostęp 2.09.2018].

Zebrane informacje na temat czasu uzupełnia wypowiedź Anny B. Burzyńskiej i Agnieszki Libury. Badaczki wyodrębniły jedenaście sensów wyrazu *czas*, załączając schemat struktury znaczeń tego leksemu. Skrótowe jego przedstawienie ujmuje *czas* prymarnie jako *kategorię gramatyczną, rodzaj rachuby czasu i nieprzerwany upływ chwil, trwanie*. Ostatni sposób rozumienia wywołuje znaczenie *okres, przedział czasu*, w którym zawierają się znaczenia *życie* konkretyzowane jako *aktywna działalność, przyszłość, pogoda* i *chwila/moment*. Ostatnie ze znaczeń bywa zawężane do sensu *termin, właściwa chwila, moment*. W jeszcze węższym ujęciu *czas* jest utożsamiany ze śmiercią [Burzyńska, Libura 2000: 133]. Odpowiedź na pytanie o istotę czasu pada też w tekście Grażyny Sawickiej, która, przedstawiając sposoby widzenia czasu w różnych dyscyplinach wiedzy, charakteryzuje ten byt w naukach humanistycznych (w tym w psychologii i językoznawstwie). Językoznawczyni przywołuje cenne spostrzeżenia Jolanty Rokoszowej, według której najważniejszy jest obligatoryjnie występujący związek czasu i zmiany. Ostatnie twierdzenie wprowadza pojmowanie czasu jako synonimu ruchu, co jest kluczowym spostrzeżeniem dla koncepcji niniejszego tekstu [Sawicka 2006: 11–16].

4. Czasowniki ruchu w badaniach językoznawczych

Jak wspomniano, *czas* jest utożsamiany z ruchem. Najprostszym, choć wybranym, sposobem wyrażania wywołanej aktywności jest użycie czasowników ruchu. Klasa wskazanych leksemów stanowi niejednorodny zbiór, o którego istnieniu stanowi semantyczna kategoria ruchu. Jest on reprezentowany przez

skończoną, choć dyskusyjną, liczbę elementów. Charakterystyki polskich bezprzyrostkowych czasowników ruchu z punktu widzenia semantyki kognitywnej podjęła się Zofia Kubiszyn-Mędrala. Zaproponowana przez nią metodologia oglądu stanowi teoretyczną bazę do analiz prowadzonych w niniejszym tekście [Kubiszyn-Mędrala <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf>: 1–15]. W przywołanym przez językoznawczynię stanie badań odnaleźć można listę kluczowych publikacji związanych z analizowanym tematem. Wśród nich są teksty autorstwa Zofii Striekałowej, C. Piekarskiego, Macieja Grochowskiego, Bożenny Bojar, Helene i Andre Włodarczyk, Henryki Sędziak, Barbary Kudry i Romana Laskowskiego. Autorka, charakteryzując czasowniki ruchu jako wydzielony na podstawie kryterium semantycznego zbiór, wskazuje na jego wewnętrzne zróżnicowanie wynikające ze zróżnicowania istniejących w literaturze dwóch podejść klasyfikacyjnych. Pierwsze z nich opiera się na kryterium semantycznym, w drugim ośrodkiem delimitacji jest kryterium semantyczno-logiczne. Warto pokrótce odnieść się do obu. W kryterium semantycznym, które wyznacza pojęcie ruchu, Bożenna Bojar wyodrębniła trzy podgrupy czasowników ruchu:

1. oznaczające zmianę lokalizacji w przestrzeni,
2. oznaczające ruch drgający,
3. oznaczające ruch wirowy.

Nieco inny sposób podziału zaproponował Roman Laskowski. Wyróżnił mianowicie:

1. czasowniki oznaczające ruch liniowy jednokierunkowy,
2. czasowniki oznaczające ruch liniowy nieukierunkowany,
3. czasowniki oznaczające poruszanie się przedmiotu bez zmiany jego lokalizacji.

Z. Kubiszyn-Mędrala wskazuje, że przedstawione podziały nakładają się na siebie, tworząc ostatecznie dychotomiczną parę: czasowników przemieszczania i czasowników ruchu. W pierwszej parze mieszczą się czasowniki ruchu jednokierunkowego i czasowniki ruchu nieukierunkowanego, w drugiej czasowniki ruchu wirowego i ruchu drgającego [Kubiszyn-Mędrala <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf>: 1–2]. Pełnię kategorii semantycznej dla czasowników ruchu współtworzą centrum z cechami prototypowymi oraz peryferia charakteryzowana przez zjawiska nieprototypowe. Dla polskich czasowników w centrum wyróżnić trzeba pary imperfektywne czasowników. Stanowią je *czasowniki ruchu ukierunkowanego*, dla których spełniony jest warunek przemieszczania się poruszającego się przedmiotu z punktu początkowego do końcowego po danej drodze, oraz *czasowniki ruchu nieukierunkowanego*, dzięki którym poruszający się ruchem nieukierunkowanym przedmiot jest aktywny w wyznaczonym obszarze lub ruch ukierunkowany jest cykliczny, powtarzalny. Pozostałe cechy semantyczne w parze korelacyjnych czasowników są wspólne

i nieróżnicujące. Przykładami takich par są: biec – biegać, iść – chodzić, lecieć – latać, płynąć – pływać³. Schemat opisu znaczenia zgodnie z założeniami semantyki kognitywnej jest procesem złożonym. Punkt wyjścia stanowi wyznaczenie ramy interpretacyjnej, rozumianej jako zbiór wszystkich istotnych dla odbiorcy aspektów wynikających ze znaczenia danego wyrazu i jego użycia w tekście. Następnie należy dokonać wyboru takich elementów ramy, które zostają uwytłumaczone przez otoczenie językowe (perspektywizacja), i potraktować pozostałe jako drugorzędne.

W opisie semantycznym w postaci ramy interpretacyjnej wybranych czasowników ruchu Kubiszyn-Mędrala uwzględnia trzy poziomy: typ sytuacji semantycznej, jej uczestnicy oraz służące charakterystyce sytuacji elementy scenarii. W sytuacji trzeba uwzględnić zmienne w czasie fazy ruchu (bezruch, początek ruchu, przebieg ruchu, koniec ruchu zwięźczony ponownie bezruchem). Wśród uczestników zgodnie z pełnią rolę semantyczną Z. Kubiszyn-Mędrala wskazuje agensa i experienta (reprezentowanych albo przez istoty żywe, zdolne do świadomego i w pełni kontrolowanego poruszania się/wprawiania w ruch narzędzia, albo istoty żywe doświadczające ruchu), obiekt (przede wszystkim byt nieożywiony) i narzędzie (zewewnętrzny względem ciała agensa ośrodek ruchu)/quasi-narzędzie (źródłem ruchu jest ciało/jego część). Całość ramy uzupełniają elementy scenarii, więc środowisko (ziemia/powierzchnia nośna, woda, powietrze), kierunek ruchu (poziomy/pionowy, ruch o kierunku określonym/nieokreślonym), sposób przemieszczania się (dotyczy charakteru kontaktu ciała z powierzchnią, ale tylko w przypadku przemieszczania się agensa dzięki ruchom ciała/części ciała).

Wskazany przez Z. Kubiszyn-Mędralę konspekt metodologiczny może stanowić podstawę do analiz semantycznych czasowników ruchu wyróżnionych w treści przysłów.

5. Czasowniki ruchu w przysłowiach⁴ o czasie – opis semantyczny

Przedmiotowe ujęcie czasu jako składowa jego językowego obrazu jest świadectwem przekonania o tym, że *czas to przedmiot ruchomy* [Lakoff, Johnson 2010: 80]. Przekaz ruchu w linii tekstu paremii konstruowany jest na dwa sposoby: konotowany dzięki zaprzeczeniu statyki czasu (1), wyrażony wprost poprzez ośrodek leksykalny w postaci czasownika ruchu (2).

Poniżej wynotowano przykłady, w których sugestia ruchu wyrażona jest w:

³ Z. Kubiszyn-Mędrala wymienia liczne pary czasowników, zacytowany wybór stanowią te nazwy czynności, które odnaleźć można w przysłowiach o czasie.

⁴ Przysłowie jako określony gatunek tekstu rozumiem w pracy szeroko, uwzględniając w korpusie materiału wszystkie zebrane w tomach stanowiących bibliografię podmiotu postaci wypowiedzi na temat czasu.

1. w wypowiedziach, które tworzy struktura z negacją czasownika *stać*, np. *Czas i morze bez ruchu stać nie mogą* (4-85)⁵, *Czas nie stoi* (3-75), *Czas na czasie nie stoi* (7-355);

2. w paremiach, których ośrodkiem jest dany czasownik ruchu. W korpusie można odnaleźć kilka podtypów, przykładowo:

2.a. z ośrodkiem *płynąć*, np. *Czas płynie jak woda* (7-356), *Czas płynie jako woda na młynie* (7-357), *Z czasem płynąć* (7-356);

2.b. z ośrodkiem *ciec*, np. *Czas jako woda ciecze* (7-356);

2.c. z ośrodkiem *minąć – mijać*, np. *Czas dobiega i ostrzega, że gdy sprzyja prędko mija* (7-355), *Czas który minie, nie wróci się jako woda* (7-357), *Żaden czas nie jest twój, tylko ten, co minie* (7-363);

2.d. z ośrodkiem *przyjść*, np. *Przyjdzie czas, będzie nasz* (7-362), *Przyjdą takie czasy, że zamiast słonek będziemy jeść kielbasy* (7-562), *Przyjdzie czas, przyjdzie rada* (7-362), *Przyszedł i na niego czas* (7-562);

2.e. z ośrodkiem *uchodzić*, np. *Co do czasu uchodzi, to za czasem ginie* (7-355), *Czas prędko uchodzi* (7-357);

2.f. z ośrodkiem *gonić*, np. *Czas za czasem goni* (7-359);

2.g. z ośrodkiem *lecieć*, np. *Czas jest drogi, szybko leci, korzystajcie z niego dzieci* (4-85), *Czas prędko leci* (3-75, 7-357), *Leci czas jak biczem trząsł* (3-77, 4-596);

2.h. z ośrodkiem *bieżeć*⁶, np. *Czas bieży jak zegar na wieży* (4-84), *Czas prędko bieży* (7-359).

Ogląd zaprezentowanych przykładów czasowników ruchu w obrębie paremii wydaje się przystawać do treści analiz kognitywnych, jakie przedstawiła Z. Ku-biszyn-Mędrala. Warto jednak skorzystać z wzorca tworzenia ramy interpretacyjnej, gdyż dopiero wówczas będzie można ocenić, czy ramy interpretacyjne w obu tekstach są symetryczne. W procesie tworzenia ramy należy uwzględnić różne jej składowe.

Pierwszą istotną dla analiz kwestią jest istota pojęcia czas, która nie mieści się w kategorii agensa/experiencera. Przywołani uczestnicy sytuacji, przyjmując wskazane role semantyczne, są ludźmi bądź innymi istotami żywymi. Czas jest abstrakcyjnym pojęciem metaforycznym, które, według Lakoffa, objawia się w źródłowej domenie złożonej ze schematów wyobraźniowych [Krzeszowski 1990: 63]. Jest to więc abstrakt, któremu metaforycznie przypisuje się pewne cechy istoty żyjącej. Wywołany typ wykonawcy czynności nie jest zdolny do świadomego kontrolowania przebiegu ruchu, w sposób dosłowny nie może go także doświadczać. W analizowanym przypadku tworzone są więc figuratywne wyrażenia ruchu,

⁵ W nawiasie podano lokalizację cytowanego przysłowia. Cyfra przed dywizem wskazuje na pozycję w *Bibliografii podmiotu*, po dywizie znajduje się numer strony we wskazanym zbiorze.

⁶ Witold Doroszewski dla wskazanego czasownika stosuje kwantyfikator *przestarzała* [Doroszewski <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/biezec;5413369.html>: dostęp 17.10.2018].

w których znaczenie wpisanego w wyrażenie czasownika podlega rozszerzeniu, aby zobrazować relacje, które nie odnoszą się do ruchu jako takiego. Takie figuratywne ujęcia stanowią o istnieniu tzw. *ruchu fiktywnego*. Jacek Tadeusz Waliński wskazuje, że wywołany typ wypowiedzeń to *trajektorie koekstensji*, czyli „wyrażenia kształtu, orientacji lub umiejscowienia obiektów fizycznych w kategoriach trajektorii przebiegającej wzdłuż położenia opisywanego obiektu w przestrzeni” [Waliński https://www.researchgate.net/publication/282504656_Warunek_instrumentu_dla_wyrazen_ruchu_fiktywnego: 1]. Waliński, wyjaśniając istotę ruchu fiktywnego, wskazuje na ogólną skłonność do dynamizowania procesów werbalnych i poznawczych. Z rzeczywistości łatwiej wyodrębnić i wyrazić to, co dynamiczne. Elementy statyczne zwykle umykają percepcji.

Konceptualizacja czasu w *przysłowiacz* nieodłącznie wiąże się z wyobrażeniem jego przemieszczania w przestrzeni. Sposób, w jaki dokonuje się ów kierunkowy, progresywny ruch fiktywny⁷ – *Czas utracony nigdy nie wróci* (1-500, 2-298, 4-86), *Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka* (7-357) – jest wyobrażany różnie. W przysłowiacz o czasie w powtarzalny i zamierzony sposób wykorzystuje się figuratywne wyrażenia ruchu charakteryzujące typ przemieszczania charakterystyczny dla ośrodka wodnego. W związku z tym *czas płynie*. W językowym obrazie czasu stanowi to o metaforycznym przedstawieniu *czas to ciecz*.

Podstaw tej metafory należy poszukiwać w wielkich systemach filozoficznych, konstytutywnych dla istnienia współczesnej kultury. Prototypowo zmienność czasu wpisuje się w heraklitejską filozofię, u której podstaw najważniejszą cechą bytu jest ciągle stawanie się i przemijanie, zgodnie z zasadą *ta panta rhei* [Tatarkiewicz 2011: 33]. Przysłów, w których czas traktowany jest jako swoista ilustracja tego przekonania, jest kilka. Można przedstawić je w ujęciu dychotomicznym.

W pierwszym wymienić trzeba te paremie, w których sygnalizowane jest przemijanie, przykładowo: *Żaden czas nie jest twój, tylko ten, co minie* (3-77, 4-607), *Jako mądrzy napisali, iż się czasy mienia, a my też z nimi zawsze mienić musimy* (2-298, 3-76), *Panna nie jak wino, ale jak masło – traci z upływem czasu* (4-457).

Drugi typ wprowadza wyobrażenie czasu jako cieczy, z fakultatywną konkretyzacją jako woda, por. np.: *Czas prędko płynie* (7-357), *Czas płynie jako woda* (7-356), *Czas jako woda ciecze* (7-356), *Czas płynie jak woda na młynie* (7-357), *Czas płynie jako woda w rzece: co się dzieje w czasie, wszystko w morze wiecznego zapomnienia niesie, czas ucieka jako woda, a przy nim leci pogoda* (7-356).

Waliński, powołując się na poglądy Yo Matsumoto, wskazuje dwa warunki służące użyciu wyrażen ruchu fiktywnego. Pierwszy – *warunek trajektorii*, to przekonanie, że wyrażenia ruchu fiktywnego zawsze wskazują na jakąś cechę

⁷ Tu warto uzupełnić, że obrazowanie statycznych komponentów rzeczywistości wiąże się z faktywnym trybem konceptualizacji, który jako bliższy rzeczywistości, jest mniej ważny z perspektywy przedmiotu percepcji [Waliński https://www.researchgate.net/publication/282504656_Warunek_instrumentu_dla_wyrazen_ruchu_fiktywnego: 1].

trajektorii, przy czym jest ona albo zakodowana bezpośrednio w czasowniku, np. *Czas ucieka jako woda*, albo we frazie komplementującej, np. *Czas przez palce przecieka*.

Drugi warunek wiąże się ze sposobem poruszania, który zawsze odnosi się do jakiejś specyficznej cechy trajektorii, np. *Czas płynie jak woda na młynie* [Waliński https://www.researchgate.net/publication/282504656_Warunek_instrumentu_cedla_wyrazen_ruchu_fiktywnego: 2–3]. Ostatecznie, na co zwraca uwagę badacz, ruch fiktywny stanowi rodzaj *symulacji mentalnej*⁸, więc sytuacji bezrefleksyjnego „odtworzenia stanów percepcyjnych, motorycznych i introspekcyjnych nabytych w trakcie doświadczenia otaczającego świata za pomocą ciała i umysłu” [Waliński https://www.researchgate.net/publication/282504656_Warunek_instrumentu_dla_wyrazen_ruchu_fiktywnego: 4].

W schemacie semantycznym istotny komponent stanowią elementy scenerii. Dla rzeczywistych użyć czasowników ruchu scenerię tworzą trzy zasadnicze czynniki.

Pierwszym jest środowisko, w jakim przebiega ruch – czyli: a. ziemia/powierzchnia nośna, b. woda, c. powietrze.

Drugi służy wskazaniu kierunku ruchu – ten przebiega w dwóch wymiarach: a. wertykalnym, b. horyzontalnym.

Ostatni z czynników wyznacza sposób kontaktu wykonawcy ruchu z powierzchnią – to kontakt z nią całego ciała albo kończyn agensa. Ten drugi może przyjmować postać nieprzerwanego (warunkowanego obligatoryjnym kontaktem przynajmniej jednej kończyny z powierzchnią) i przerywanego (istnieje moment, w którym kończyny nie stykają się z powierzchnią). Wśród czynników Kubiszyn-Mędrala wymienia jeszcze jakość (z właściwością opisu tempa, typu podłoża itp.) oraz iteratywność (jako sygnał kompleksowej powtarzalności ruchu) [Kubiszyn-Mędrala <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf>: 4–5]. Opis scenerii dla czasowników ruchu fiktywnego to kolejny składnik ramy wymagający komentarza, bowiem nie tylko agens, ale i środowisko noszą znamiona struktur mentalnych. Ośrodkiem aktywności czasu jest *chronotop*. To koncepcja rozwoju czasu i przestrzeni zaproponowana przez Michaiła Bachtina, a także jedna z podstawowych kategorii w doświadczeniu i kategoryzowaniu świata [Smyk 2014: 191]. Odzwierciedlają to teksty przysłów, w których czas łączy w liniową strukturę następujące po sobie: przeszłości – teraźniejszości – przyszłości, wyznaczając nieprzerwany upływ chwili, trwanie w rzeczywistości.

W świetle zebranych dotąd uwag nasuwa się pytanie o kształt ramy interpretacyjnej dla czasowników ruchu fiktywnego wyrażonego w paremiach o czasie. Ze względu na ograniczenia ilościowe tekstu przedstawię opis semantyczny wy-

⁸ Tezę tę Waliński wyprowadza na podstawie dowodzenia przeprowadzonego przez językoznawców – przedstawicieli nurtu kognitywnego w badaniach angloamerykańskich.

branych czasowników ruchu, co da możliwość wyprowadzenia szczegółowych wniosków.

Pierwszym z wybranych czasowników jest predykat *płynąć* , który, ulokowany sytuacyjnie w przysłowia ch o czasie, nie wykazuje tendencji do tworzenia pary imperfektywnej. Przypomnieć warto, że istnienie podwójnego tematu bezprefiks alnego, wyrażającego aspekt niedokonany, jest w polskim systemie dla czasowników ruchu powtarzalne i symptomatyczne [Kubiszyn-Mędrala <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf>: 2]. Czasownik *płynąć* użyty został w następujących kontekstach:

płynąć 1

Czas płynie jak woda (7-356)

Uczestnicy:

wyobrażenie obiektu, wyobrażenie quasi-narzędzia

Elementy scenerii:

środowisko – chronotop upostaciowiony jako woda

kierunek – ruch progresywny o kierunku nieokreślonym w pewnym obszarze

sposób kontaktu z powierzchnią – ruch nieprzerwany;

płynąć 2

Czas płynie jako woda we młynie (7-357)

Uczestnicy:

wyobrażenie obiektu, wyobrażenie quasi-narzędzia

Elementy scenerii:

środowisko – chronotop upostaciowiony jako woda

kierunek – ruch progresywny o kierunku wertykalnym w pewnym obszarze

sposób kontaktu z powierzchnią – ruch nieprzerwany

jakość – ruch wyobrażenia obiektu ciągły, wartki, w określonym celu.

Nieco inną postać będzie miała rama semantyczna dla czasownika *lecieć* ⁹, por.:

lecieć

Czas prędko leci (7-357)

Uczestnicy:

wyobrażenie obiektu, wyobrażenie quasi-narzędzia

Elementy scenerii:

środowisko – chronotop upostaciowiony jako powietrze

kierunek – ruch w pewnym obszarze, nieukierunkowany

sposób kontaktu z powierzchnią – ruch nieprzerwany

jakość – ruch wyobrażenia obiektu ciągły, tempo szybkie,

a jeszcze inną dla czasownika *uchodzić* :

uchodzić

⁹ Nie ma w korpusie materiału przykładu przysłowia z ośrodkiem w postaci *latać* .

Czas prędko uchodzi (7-357)

Uczestnicy:

wyobrażenie obiektu, wyobrażenie quasi-narzędzia

Elementy scenerii:

środowisko – chronotop upostaciowiony jako woda lub powietrze

kierunek – ruch o kierunku od centrum ku peryferii (skierowany na zewnątrz)

w pewnym obszarze

sposób kontaktu z powierzchnią – ruch nieprzerwany

jakość – ruch wyobrażenia obiektu promienisty, szybki.

I na koniec rama, którą stanowić będzie struktura semantyczna czasownika *uciekać*:

uciekać*Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka (7-357)*

Uczestnicy:

wyobrażenie obiektu, wyobrażenie quasi-narzędzia

Elementy scenerii:

środowisko – chronotop upostaciowiony jako powierzchnia nośna

kierunek – ruch progresywny z pewnego punktu w niesprecyzowanym kierunku

sposób kontaktu z powierzchnią – ruch przerywany

jakość – ruch wyobrażenia obiektu w pośpiechu w określonym celu.

6. Podsumowanie

Celem semantycznych dociekań był opis postaci i znaczenia czasowników ruchu, które odnaleźć można w treści przysłów. W celu nakreślenia wskazanych sensów wybrane zostały przysłowia, w których czas wyobrażany jest na podobieństwo obiektu zdolnego poruszać się. Znamiona tego ruchu są niejednolite. Stały i powtarzalny w każdym wyobrażeniu jest uczestnik ruchu – to zawsze upostaciowienie obiektu, więc element nacechowany znamionami symulacji mentalnej, która wykazuje zbieżność z procesami poznawczymi jednostki i polega na odtworzeniu, ucieleśnieniu i symulacji pewnych stanów zgodnie z nabytym drogą kulturową doświadczeniem. Stały w ramie semantycznej analizowanych czasowników ruchu fiktywnego jest też komponent scenerii – środowisko, którym niezmiennie jest chronotop. Dla poszczególnych czasowników bywa on jednak różnie ucieleśniany, przyjmując cechy zbieżne raz ze środowiskiem wodnym, innym razem z powietrzem, jeszcze w innych sytuacjach z powierzchnią nośną. W opisie scenerii mieszczą się jeszcze kierunek ruchu – ten komponent bywa zróżnicowany i dotyczy przemieszczania odcinkowego (z punktu początkowego

do celu), przebiegającego w danym obszarze bez wyobrażenia kierunku, wreszcie (w drugim wymiarze) to zarówno ruch poziomy, jak i pionowy. Sposób kontaktu z powierzchnią jako kolejny element struktury semantycznej też określany jest w związku z sytuacją i przyjmuje wszystkie teoretycznie wyróżnione sposoby opisu. W zebranych przykładach przysłów trudno zaobserwować istnienie par imperfektywnych, gdyż zwykle treść paremii wyraża tylko jeden wybrany element pary. Są jednak wyjątki, i tak dla pary *minąć – mijać* odnaleźć można ilustrację w korpusie zebranych tekstów. To przysłowia: *Czas dobiega i ostrzega, że gdy sprzyja prędko mija* (7-355), *Czas który minie, nie wróci się jako woda* (7-357), *Żaden czas nie jest twój, tylko ten, co minie* (7-363).

Puentując, czas w wyobrażeniu człowieka jest konceptualizowany jako pojęcie dynamiczne związane z ruchem (wręcz utożsamiane ze zmianą) i stąd wśród paremii odnaleźć można typ, w którym ośrodkiem logicznym wyrażania ruchu staje się zaprzeczenie statyki czasu – *Czas nie stoi* (7-356), *Czas na czasie nie stoi* (7-355).

Bibliografia podmiotu

- (1) Dorota Świerczyńska, 2001, *Przysłowia są na wszystko*, wybór i opracowanie..., Warszawa.
- (2) Stanisław Świrko, 1985, *Na wszystko jest przysłowie*, wybrał, opracował i opatrzył wstępem..., Poznań.
- (3) Danuta i Włodzimierz Masłowsky, 2000, *Księga przysłów polskich*, zebrali i opracowali..., Kęty.
- (4) Danuta i Włodzimierz Masłowsky, 2008, *Wielka księga przysłów polskich*, Warszawa 2008.
- (5) Stanisława Nyczaj (red.), 1993, *Mala księga przysłów polskich*, Radom.
- (6) Oskar Kolberg, 1967, *Dzieła wszystkie*, t. 60: *Przysłowia*, Wrocław–Poznań.
- (7) Julian Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, t. 1: *A–J*, 1969, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem..., Warszawa.

Bibliografia przedmiotowa

- Aureliusz Augustyn z Hippony, 1987, *Wyznania*, przeł. Z. Kubiak, Warszawa.
- Bogusławski A., 1988, *Język w słowniku*, Wrocław.
- Burzyńska B.A., Libura A., 2000, *Obraz czasu w języku potocznym i naukowym* [w:] *Język a Kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, s. 131–141.
- Doroszewski W. (red.), 1958, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa.
- Dubisz S. (red.), 2008, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Gazda G., Tynecka-Makowska S., 2006, *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków.
- Grzmil-Tylutki H., 2011, *Gatunek jako kategoria społecznojęzykowa* [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. IV: *Gatunek a komunikacja społeczna*, red. D. Ostaszewska przy współudziale J. Przyklenk, Katowice, s. 33–43.

- Herbut J. (red.), 1997, *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin.
- Kant I., 1957, *Krytyka czystego rozumu*, przeł. R. Ingarden, Warszawa, s. 108–112.
- Kolberg O., 1967, *Dzieła wszystkie. Przysłowia*, t. 60, Wrocław–Poznań.
- Kowalikowa J., 2001, *Przysłowia jako komunikaty* [w:] *Język w komunikacji 2*, red. G. Habrajska, Łódź, s. 112–117.
- Krauz M., 2014, *Językowy obraz przyjaźni w przysłowiach* [w:] *Język nasz ojczysty. Zbiór studiów*, red. B. Taras, Rzeszów, s. 135–149.
- Krzeszowski T.P., 1960, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń.
- Krzyżanowski J., 1969, *Nowa księga przylów i wyrażen przysłowiowych polskich*, t. 1, Warszawa.
- Kubiszyn-Mędrala Z., *Polskie bezprzedrostkowe czasowniki ruchu w perspektywie semantyki kognitywnej*, <http://celta.paris-sorbonne.fr/anasem/papers/Motion/CzasRuch.pdf> [dostęp 11.10.2018].
- Lakoff G., Jonson M., 2010, *Metafory w naszym życiu*, przełożył i wstępem opatrzył T.P. Krzeszowski, Warszawa.
- Małek J., 2012, *Paremiologia familijna – językowy obraz relacji zachodzących między żoną a mężem* [w:] *Parémie národů slovanských VI*, Ostrawa, s. 116–127.
- Mosiółek-Kłosińska K., 2003, *Wstęp* [w:] *Przysłowia polskie i obce*, Warszawa, s. 5–23.
- Sawicka G., 2006, *Co czas robi z językiem?* [w:] *Język a Kultura*, t. 19: *Czas – język – kultura*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław, s. 11–32.
- Skoczylas-Krotla E., 2010, *Obraz rodziny w przysłowiach różnych narodów*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, Seria Językoznawstwo, 2010, z. VII, s. 155–163.
- Słownik języka polskiego PWN*, wydanie elektroniczne: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/przys%C5%82owie.html>.
- Smyk K., 2014, *Obraz drogi we współczesnych piosenkach popularnych* [w:] *Język nasz ojczysty. Zbiór studiów*, red. B. Taras, Rzeszów, s. 188–207.
- Stephen H.W., 1996, *Krótką historia czasu*, przeł. P. Amsterdamski, Poznań.
- Szpila G., 2000, *Skamielina czy żywy organizm – przysłowie w prasie polskiej* [w:] *Język trzeciego tysiąclecia. Język a komunikacja 1*, red. G. Szpila, Kraków, s. 214–224.
- Szpila G., 2002, *Minimum paremiologiczne języka polskiego – badanie pilotażowe*, „Język Polski”, LXXXII, z. 1, s. 36–42.
- Szpila G., 2003, *Krótko o przysłowiu*, Kraków.
- Szpila G., 2005, *O potocznym definiowaniu przysłowia* [w:] *Język trzeciego tysiąclecia III. Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny. Język a komunikacja 8*, red. G. Szpila, Kraków, s. 85–91.
- Szymczak M. (red.), 1981, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Tatarkiewicz W., 2011, *Historia filozofii*, Warszawa.
- Waliński J.T., *Warunek instrumentu dla wyrażen ruchu fiktywnego*, https://www.researchgate.net/publication/282504656_Warunek_instrumentu_dla_wyrazen_ruchu_fiktywnego [dostęp 11.10.2018].
- Węgiel M., 2012, *Co ma Nike do przysłowia czyli proverbial we współczesnych tekstach literackich*, „Język Polski”, XCII, z. 4, s. 269–276.
- Wójcicka M., 2014, *Struktura tekstu ustnego jako odwzorowanie struktury pamięci* [w:] *Język nasz ojczysty. Zbiór studiów*, red. B. Taras, Rzeszów, s. 36–50.
- Wyżkiewicz-Maksimow R., 2001, *Funkcje przysłów w procesie komunikacji* [w:] *Język w komunikacji 2*, red. G. Habrajska, Łódź, s. 118–123.
- Wyżkiewicz-Maksimow R., 2012, *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*, Gdańsk.
- Ziomek J., 1990, *Retoryka opisowa*, Wrocław.

TIME – A SNAPPY THING. SEMANTIC ANALYSIS OF SELECTED VERBS OF MOVEMENT IN PROVERBS ABOUT TIME

Summary

The text provides a typological and functional analysis of the *movement verbs* expressed in the texts of proverbs the subject of which is *time*—an abstract metaphorical concept. The study is based on the semantic frame paremic analysis in which time is featured as an object capable of moving. These are figurative representations of movement, which are the exponents of the *fictitious movement*. It has been shown that the components of the scenery created by the environment (embodied as water, air, alleged surface of the nose), direction of movement (segmental, horizontal, vertical), and method of contact with the surface are the constants in the semantic frame of such descriptions of displacement. The result of the ongoing research is the conclusion that time is conceptualized by humans as a dynamic concept, associated with movement (even equated with change), which clearly illustrates the current belief that *Time does not stand still*.

Key words: movement verbs, typological and functional analysis, proverb, time